

بررسی هنرهای تزئینی در معماری دوره اسلامی کجور با تاکید بر برج مقبره‌ها

شراره عطایی نیا (نویسنده مسئول)

دانشجوی دکتری گروه باستان شناسی دوران اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

sharareh.ataee@yahoo.com

محمد مرتضایی

دانشیار گروه باستان شناسی دوران اسلامی، پژوهشکده باستان شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

محمد کلهر

استادیار گروه تاریخ، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری، تهران، ایران.

(تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۰۸/۲۲ تاریخ پذیرش ۱۴۰۰/۱۰/۲۵)

چکیده

یکی از بارزترین نوع معماری فرهنگی و مذهبی گذشتگان، معماری مقابر یا آرامگاه‌های برجی شکل است. بناهای آرامگاهی در شمار پرتعدادترین آثار معماری ایران قرار داشته است. این بناها در بافت فرهنگ و جامعه ایرانی سابقه‌ای طولانی داشته و از تنوع نسبتاً بالایی نیز برخوردار هستند. بناهای آرامگاهی اعم از مقابر کوچک و ساده تا بزرگ و باشکوه بنا به تناسب شکل و عملکرد با اسامی گوناگونی شناخته شده‌اند. در این جستارکوشش بر آن است که بقاع متبرکه در منطقه کجور مازندران از منظر تزئینات بررسی شود. زیباسازی محیط زندگی در طول تاریخ مورد توجه انسان‌ها بوده است؛ نمود آن در نقوش دیواره‌ی غارهایی که محل سکونت انسان‌های نخستین بوده‌اند قابل مشاهده است. تزئین یکی از راه‌های برقراری ارتباط با مخاطب و گونه‌ای ارتباط بصری است که از زبان کلامی پیشی می‌گیرد. تزئینات در معماری ایرانی یکی از اصلی‌ترین مولفه‌های وحدت بخش به شمار رفته است. یکی از اصول معماری ایرانی - اسلامی پرهیز از بیهودگی است؛ بر همین اساس، آرایه‌ها نیز به طور شگرفی با نیارش و اصول معماری بناها در آمیخته به گونه‌ای که نمی‌توان آرایه را از اصل بنا جدا نمود و به علت پایبندی به این اصول است که شاهد هماهنگی ساختار فضایی بناهای سنتی هستیم. پژوهش حاضر بر آن است که تا از طریق روش توصیفی - تحلیلی و نیز تکیه بر مطالعات کتابخانه‌ای به تشریح جنبه‌های مختلف عملکرد تزئینات در معماری ایرانی - اسلامی مقابر برجی شکل منطقه کجور را مورد بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: مقابر برجی، تزئینات، کجور، قرون میانی اسلامی.

مقدمه

با ورود دین مبین اسلام به ایران انقلاب عظیمی در زمینه‌های مختلف از جمله معماری و شهرسازی صورت گرفت. دستاوردهای معماری و شهرسازی ایران پیش از اسلام، با تفکرات معماران مسلمان ایرانی پیوند خورد که حاصل آن در معماری و شهرسازی ایرانی دوره اسلامی در بیشتر شهرها و دوره‌های تاریخی خود نمایی می‌کند. یکی از تقسیم‌بندی‌های رایج معماری ایرانی دسته‌بندی بناهای تاریخی برحسب دین و مذهب است. در ایران دوران اسلامی، بناهای آرامگاهی پس از مساجد در شمار پر تعدادترین آثار معماری قرار دارد. این بناها که از آنها با اسامی مختلفی از قبیل «قبره»، «مدفن»، «مزار»، «روضه»، «مشهد»، «مقام»، «مقبره»، «بقعه»، «آستانه»، «گنبد»، «قصر» و «امامزاده» نیز یاد می‌شود، از سده چهارم هجری به بعد و با پدیدآیی سلسله‌های مختلف محلی در شرق و شمال ایران که همزمان با تضعیف خلافت عباسی بود، رواج یافت (گرابار، ۱۳۷۵: ص ۱۶). معماری بومی هر اقلیم در طول تاریخ به نوعی سازگاری پایدار با شرایط تحمیل شده اقلیمی رسیده است. معماری مازندران یکی از نمونه‌های موفق معماری بومی است که چنان با ظرافت با طبیعت درآمیخته که گویی جزئی از بستر و محیط طبیعی است. بدون تردید بیشترین و وسیع‌ترین محوطه‌ها و آثار شناسایی‌شده منطقه کجور متعلق به دوران اسلامی است. آثار دوران اسلامی این منطقه را می‌توان به دو گروه تپه‌ها

و بناهای آرامگاهی (برج مقبره و امامزاده) تقسیم کرد. امامزاده‌ها و مقابر برجی، شاخص‌ترین آثار معماری این منطقه را تشکیل می‌دهند. عمده‌ی این بناهای آرامگاهی از تقدس ویژه‌ای در نزد مردم برخوردار هستند. به‌دلیل آنکه این مقابر جنبه‌ی زیارتگاهی دارد و صرفاً یک آرامگاه ساده‌ی غیرمذهبی نیست.

اهداف و ضرورت پژوهش

با توجه به اینکه این نوع بناها نه تنها میراث غنی گذشتگان ما را عرضه می‌دارند، بلکه سند محکم و معتبر هویت و حیثیت تاریخی، فرهنگی و اعتقادی ما نیز هستند، و همچنین از لحاظ کمی، بسیار زیادند و از لحاظ کیفی خصوصیات معماری متنوعی را دارا هستند. این مهم سبب گردید در این جستار به تزئینات وابسته به معماری بقاع متبرکه در منطقه کجور را بررسی کند.

پرسش و فرضیه

این پژوهش در راستای پاسخ‌گویی به پرسش ذیل به قلم‌تحریر در آمده:

تزئینات معماری مقابر برجی در دوران اسلامی کجور دارای چه ویژگی‌هایی می‌باشند؟
ضمن‌الگو برداری از معماری مذهبی مناطق دیگر بخصوص در زمینه تزئینات از الگوهای بومی مانند تزئینات چوبی نیز استفاده شده اما به طور کلی

عملکردهای گوناگون را در خود نمایان سازند. (پیرنیا، ۱۳۸۳: ص ۱۷۰).

مقبره های برجی شکل با ساخت گنبد قابوس در اواخر سده چهارم هجری آغاز شده اند. این مقبره ها تا قرن یازدهم هجری با تنوع زیادی از نظر نقشه، شکل، معماری تزئینات ساخته شده اند. این برج ها با توجه به مختصات محلی مصالح بوم آورد همچین بر پایه نبوغ و ابتکار معماران هنرمندان محلی با الهام پذیری از ایده کلی ساخت مقابر برجی ایجاد گردیده اند. این ها اغلب با آجر ساده ساخته شده اند، ولی از ابتدای قرن پنجم هجری با آغاز حکومت سلجوقیان تحولی در این زمینه به وجود می آید. گنبد چهل دختران دامغان، برج طغرل ری، گنبد سرخ مراغه، برج های دو قلوی هشت ضلعی خرقان قزوین، از مهمترین مقابر این دوره به شمار می آیند. سبک معماری سلجوقیان پس از چهار قرن از شکل گیری معماری ایرانی به برپا کردن مقابر، ساخت آرامگاه ها به دلیل پدید آمدن الگوی ایرانی - اسلامی در هنر معماری همچین تلفیق شئون اسلامی با رسوم و آیین ملی به صورت یک سنت در آمد (کیانی، ۱۳۸۴: ص ۳۴).

در سده های هفتم و هشتم هجری معماری آرامگاه ها از سبک دوران سلجوقی اقتباس گردید. معماران این دوره از نقشه، نوع مواد و مصالح و روش ساختمانی دوره سلجوقی پیروی کردند و مقبره برجی شکل دوره سلجوقی را نهادینه نمودند (همان).

تزئیناتی مانند آجرکاری، کاشی کاری و گچ بری بیشتر به کار رفته است.

محیط و فرهنگ چه نقشی در شکل گیری تزئینات آرامگاه های دوران اسلامی در کجور دارد؟ محیط و فرهنگ در کاربرد تزئینات مبتنی بر استفاده از مصالح و معماری بومی دارای نقش مهمی بوده است.

روش تحقیق

روش شناسی مناسب در پژوهش برای دست یابی به یک نتیجه ی مطلوب از ضرورت هایی است، روش شناسی پژوهش حاضر بر اساس پارادایم علمی از نوع کیفی است. روش تحقیق این پژوهش در بستر مطالعات کیفی و تحلیل ساختاری با بهره گیری از ابزار توصیف و تحلیل داده هایی است که حاصل مطالعات اسنادی (جمع آوری کتابخانه ای) است.

پیشینه مقبره های برجی شکل

برج به صورت تاریخی به بنای بلند و مدور یا چند ضلعی گفته می شود، یا «ساختمان بلند و مستحکم کنار بارو با قلعه و یا میان جاده ای برای دیده بانی و نگهبانی» گاهی برج ها به عنوان نشانه بر سر مدفن بزرگان و مشاهی ساخته شده که در حقیقت نوعی آرامگاه شمرده می شوند. در واقع در اینجا علاوه بر کارکرد دیده بانی به کارکرد دیده شدن خود برج اشاره می شود، برج های مقبره ایی، با فرم ها و شکل های گوناگون توانستند تاثیرات اهداف و

انواع تزئینات وابسته به معماری در منطقه مازندران در معماری بومی و سنتی مازندران از تزئینات وابسته به معماری فراوانی استفاده شده است. این تزئینات با توجه به وضعیت جغرافیایی و اقلیمی منطقه جایگاه متنوعند و بر حسب کاربرد مصالح به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: تزئینات وابسته به معماری مبتنی بر مصالح چوبی شامل نجاری، خراطی، نقاشی، خوشنویسی و طرح و نقش تزئینات وابسته به معماری مبتنی بر مصالح غیر چوبی شامل: آجرکاری، گچ بری، کاشی کاری، آهک بری و بند کشی (معماریان و پیرزاد، ۱۳۹۱: ص ۷).

در معماری مذهبی مازندران، ضمن الگوبرداری از معماری مذهبی مناطق دیگر بخصوص در زمینه تزئینات از الگوهای بومی مانند تزئینات چوبی نیز استفاده شده اما به طور کلی تزئینات نوع دوم مانند آجرکاری، کاشی کاری و گچ بری بیشتر به کار رفته است. اغلب بقاع متبرکه‌ای که در مازندران و در یک دوره زمانی شکل گرفته اند، مشترکاتی در شیوه ساخت و ساز خویش دارند. این وجوه اشتراک می‌تواند در نما، حجم کلی، فضاها و حریم بنا وجود داشته باشد. به طور مثال، بناهایی که از قرن ۵۹ ق در مازندران به عنوان آرامگاه، امامزاده و یا مقابر مذهبی پا به عرصه وجود گذاشته است و گاهی هم برای توسعه آن در دوره های بعدی، فضایی به عنوان کفش کن و سایر فضاها مانند صحن به آن اضافه شده است. یکی از ویژگی های مشترک این برج های آرامگاهی مذهبی، نوع پوشش آن است که به

در دوره ایلخانی پیشرفت معماری به طور عام و رونق مقبره سازی به طور خاص به گونه ای حاصل شد که هم به عنوان شاهکارهای جهانی و هم به صورت آثار برجسته محلی تجلی یافتند. یکی از مهمترین و زیباترین آرامگاه های این دوره، بنای گنبد سلطانیه یا مقبره الجایتواست. رفعت این بنا، آجرکاری ها، گچبری های رنگی و کاشی کاری های رنگارنگ خصوصیت جدیدی به مقبره های برجی شکل داده است (گودرزی و شفیعی امریی، ۱۳۹۹: ص ۵).

جغرافیای منطقه کجور

کجور در غرب مازندران از، از شرق به شهرستان نور، از جنوب به استان البرز و شهرستان نور محدود است (نقشه ۱). کجور دره‌ای است شرقی-غربی که آب رودخانه آن از دوآب بالاتر از پل زغال به رودخانه چالوس می‌ریزد. منطقه کجور به دلیل کوهستانی بودن، دارای آب‌وهوای سرد کوهستانی با زمستان‌های طولانی و پر برف و تابستان‌های معتدل و خنک است (ولی پور، ۱۳۸۷).

رودخانه کجور در سمت شرق در بخش سفلی به حوضه آبریز نمک‌آبرود و کلرود، در بخش میانی و علیا به رودخانه گلندرود و سمت غرب به دو بخش سفلی و آبریز رودخانه خیرود و در بخش میانی به حوضه آبریز رودخانه چالوس محدود می‌گردد (افشار، ۱۳۸۱: ص ۲۴).

صورت گنبد رک است. گنبد رک یا به صورت مخروط کامل است که به آن خرستوک می‌گویند یا به صورت چند پر که هرم نام دارد. چنبره‌ها از داخل گنبد به شکل گوشه‌سازی‌هایی نمایانند (پیرنیا، بزرگمهر، ۱۳۷۱: ص ۱۳).

بنای آرامگاهی سید محمد کیا سلطان

موقعیت جغرافیایی بنا آرامگاهی سید محمد کیا سلطان معروف به امامزاده دبیر صالحانی در سمت شرق بخش کجور و روستای صالحان واقع شده است و با (شماره ۳۶۵۹) به رسیده است (تصویر ۱) (وازرخانه میراث فرهنگی و گردشگری کشور، ۱۳۹۹).

بنای اصلی آرامگاهی سید محمد کیا سلطان (امامزاده دبیر صالحانی) دارای مصالح ساختمانی به شرح زیر است.

پایه هشت‌ضلعی بنا با ارتفاع ۲/۵۰ متر از سنگ و ملاط ساروج ساخته شده است؛ بدنه و گنبد بنا از آجر با ملاط گچ و آهک احداث گردید؛

بنای مسجد- کفش کن، با مصالح بومی نظیر سنگ‌های رودخانه‌ای و ملاط گل ساخته شد؛ از چوب جهت پوشش سقف بنای کفش کن استفاده گردید تنها طاق قسمت اول بنا کفش کن با آجر پوشیده شد است.

قسمت اصلی بنا

پلان بنا در داخل و خارج هشت‌ضلعی است. در جبهه شمالی بنای مسجد قدیمی قرار دارد همچنین در ضلع شرق بنا دو مسجد و کفش کن و در ضلع جنوب آن بنای واقع است و تنها راه ارتباط از طریق ورودی کفش کن در ضلع جنوب شرقی است. نقشه بنای مورد بحث با بناهای بسیاری در مازندران نظیر امامزاده سی‌وسه تن در آمل، (قرن ششم) بقعه درویش امیر (قرن نهم) قابل مقایسه است (تصویر ۲). نمای خارجی بنا: قسمت اصلی بنا، بر روی پایه سنگی به ارتفاع ۲/۵۰ متر واقع شده مصالح آن تماماً با آجر و ملاط گچ و آهک است. در اضلاع هشت‌گانه بنا شیارهای تزئینی از قسمت پایه سنگی تا پاکار گنبد تعبیه شده است. قبل از شروع گنبد هر ضلع بنا به وسیله ۹ عدد طاق‌نمای کوچک (سینه کفتری) تزئین گردید سپس گنبد بر روی آن ساخته شد- در حقیقت بلافاصله بعد از طاق‌نماها گنبد رک مخروطی شکل واقع شده است. روی بدنه اصلی بنا در دو جهت غربی و جنوبی سه خفنگی ۱ مشبک قرارداد هم‌چنین نورگیری چوبی مثبت‌کاری شده در بخش تحتانی ضلع غربی قرار گرفته که آیات قران و دعا بر روی آن کنده شده است. در تمامی اضلاع بنا سوراخ‌هایی که محل نصب داربست در زمان ساخت بنا بوده قابل رؤیت است (پلان ۱).

نورگیری بهتر نصب میشود و معمول ثابت است و باز و بسته نمی‌شود.

۱ خفنگ: کتیبه بالای در و پنجره، پنجره‌های مشبک شیشه دار یا بدون شیشه که بالای درها و به منظور

گنبد

نمای خارجی گنبد بنای آرامگاهی سید محمد کیا سلطان دو پوشه و از نوع گنبدهای رک است که بلافاصله بر بالای طاق نما قرار گرفته است. مصالح گنبد از آجر و ملاط گچ و آهک است. راه ورود به داخل گنبد در نمای ضلع شرقی گنبد است. نمای داخلی گنبد داخلی بر روی پایه‌های هشت‌ضلعی واقع شده است. اندودی از گچ قسمت داخلی گنبد را پوشانده است احتمالاً دوره‌های متفاوت توسط گچ‌اندود گردید و به همین دلیل در صورت وجود عناصر تزئینی نظیر نقاشی، این تزئینات از بین رفته است (تصویر ۳).

قسمت داخل بنا

ورودی اصلی بنا آرامگاهی در بخش شرقی در درون مسجد به بنای اصلی قرار دارد. جهت ورود به بخش داخلی بنا ابتدا باید از ورودی کفش کن که در ضلع واقع شده عبور کرد و به وسیله دو عدد پله با اختلاف سطح ۴۰- سانتی متر به بخش مسجد رسیده و از آنجا به ورودی اصلی که در جهت شرق بنا واقع شده است می‌رسیم. در ورودی بنا اصلی دارای بلندی ۱۶۲ سانتی متر و پهنای ۴۶ سانتی متر و قاب و آلت دولنگه ای است، متأسفانه در چوبی قدیمی بنا که با هنر منبت تزئین شده بود و به خط ثلث، با مضامین قرآنی بر روی آن کنده شده بود. در دهه‌های گذشته به سرقت رفته است.

قسمت داخلی بنا هشت‌ضلعی است- کف بنا به وسیله سنگ‌های قلوهای که به وسیله کاهگل اندود شده، پوشانده شده است. تمامی سطوح جانبی دیوار تا زیر گنبد اندودی از گچ دارد. در هر ضلع داخل بنا، صغه کوچکی به دهانه ۲۱۰ سانتی متر و عمق ۸۳ سانتی متر ساخته شده که به ۲ قسمت تقسیم شده است. قسمت پائین دارای یک طاق جناغی است که نیمی از صغه را پر می‌کند و بالای این قسمت رفی با طاق هلالی است. سه عدد خفنگی مشبک چوبین در اضلاع غرب و جنوبی زیر طاق قرار دارد. نورگیر به شکل طاق هلالی و دارای پنجره مشبک چوبی با گره چینی است- نورگیرها در روی دیوار از خارج کار گذاشته شده و از داخل در عمق قرار گرفته‌اند.

تزئینات بنا

آجرچینی در بنا به صورت معمولی است. در نمای خارجی نیز آجرچینی به صورت معمولی انجام گرفته است. هیچ‌گونه تزئیناتی در آجرها مشاهده نمی‌شود. تنها تزئینات نمای خارجی طاق‌نماها (سینه کفتری) کوچک پیوسته زیر گنبد هستند، در هر یک از اضلاع هشت‌گانه نمای خارجی ۹ عدد از این طاق‌نماهای تزئینی خودنمایی می‌کند. در حین مرمت و کاوش باستان‌شناسی در ضلع شمالی بنا تعداد گچ‌بری بسیار آسیب‌دیده و غیرقابل مطالعه و همچنین یک عدد کاشی زرین‌فام تقریباً سالم و چندتکه از همین نوع کاشی به دست آمده و به نظر می‌رسد با توجه به امکانات محلی بخش‌های مهم بنا به صورت موردی

دارای تزئینات گچ‌بری و کاشی‌کاری بوده است (تصویر ۴).

کتیبه‌های بنا

در حال حاضر قسمت داخلی و خارج بنا به جز یک مورد کتیبه‌ای چوبی مثبت‌کاری شده که با تزئینات گل و خطوط اسلیمی و مضامین دعا و به صورت مستطیل شکل در نمای خارجی ضلع غرب بنا حداقل بین سنگی و نورگیر قرار دارد، هیچ‌گونه کتیبه‌ای وجود ندارد. تاریخ دقیق ساخت آن مشخص نیست. میرزا حسن خان اعتماد السلطنه در سال ۱۳۰۳ هجری قمری که از این مقبره دیده نموده کتیبه‌های درب و صندوق چوبی این بنا را قرائت نمود (اعتماد السلطنه، ۱۳۷۳: ص ۲۳۴). کتیبه چهارچوب درب ورودی که به خط ثلث نوشته شده بود، عبارت بود از: بسم الله الرحمن الرحيم . انا فتحنا لك فتحا مبينا - الى - عند الله حوزا عظيما الله مفتاح الابواب مسبب الاسباب هذا عماره المشهد مقدس و تربيه و معطر سلطان العارفين برهان المحققين تاج اولواطين ظيقه رسول رب العالمين ابوالمعارف سلطان محمد دبیر کیا صالحانی قدش الله سره امر بهذا العماره و الباب الملك و العظم و لا متندار المعظم جلال الدوله و ملك اسکندرين الملك المرحوم شرف الدوله بیستون خلا الله ملك وطاب ثراه فی تاریخ ماه مبارک محرم سنه عشیرین و ثمانمانه الهجریه النوبه ۸۲۰، هجری قمری) کتیبه صندوق چوبی که به خط نسخ نوشته شده به قرار زیر است:

«... ملک کیومرث جل الله خلال عدالته مویدا علی روس المومنین الیوم الدین. ابن غفران پناه فردوس دستگاه ملک صحن طاب ثراه و جعل الحنه مثنوا فی تاریخ ذی الحجه سنه اربع و ستین و تسعمائه (۹۶۴ هجری ق) عامل هذا الصندوق المبارک اقل العباد علاء الدین بن محمد النجار و کاتبه العبد حاجی محمد گیلانی»- از این عبارت مشخص است که این صندوق به مرقد مبارک امامزاده محمد دبیر صالحانی بوده و ملک کیومرث در تاریخ فوق الذکر آن را مرمت کرده است.

کتیبه دیگر صندوق به قرار زیر است:

هذا الصنوق و المرقد المنور المغفور بعواطف الملك القدوس ملک کاوس بن الملك کبیر ملک جهانگیرین المرحوم ملک کاوس طالب الله ثراهم و جعل الجنه مثنواهم و مصنوع فی محرم الحرام اربع. میرزا حسن خان اعتماد السلطنه از این مقبره و کتیبه‌های درب و صندوق چوبی این بنا را دیدن نموده است (اعتماد السلطنه، ۱۳۷۳: ۲۳۴).

برج مقبره طاهر و مطهر (ملک کیومرث بن بیستون)

این بنا در جنوب غربی روستای هزار خال در مجاورت جاده آسفalte کجور- صالحان واقع است (تصویر ۵) و (پلان ۲) (وزارتخانه میراث فرهنگی و گردشگری کشور، ۱۳۹۹).

این بنا مدفن دو تن از سادات منطقه به نام طاهر و مطهر است که به دستور یکی از حاکمان وقت بنام

بنای آرامگاه (برج مقبره)

بنای آرامگاهی امامزادگان طاهر و مطهر (ملک کیومرث بن بیستون) از چند قسمت تشکیل شده است.

پایه بنا؛

قسمت اصلی بنا؛

مسجد، کفش کن و بنای ضلع شمالی آن؛

سقانفار

بنای اصلی دارای پایه سنگی چهارضلعی به عمق میانگین ۱/۵۰ متر (به دلیل اختلاف عمق در اضلاع مختلف آن) است پایه سنگی مورد اشاره به هنگام انجام کانال دفع رطوبت (زهکش) در سال ۱۳۸۱ شناسایی شد.

پلان بنا در داخل و خارج چهارضلعی - در جبهه شرقی بنا مسجد، کفش کن و بنای ضلع شمالی واقع است. ورودی اصلی بنا در ضلع شرقی و از طریق کفش کن امکان‌پذیر است.

نقشه بنای مورد اشاره، با بناهای بسیاری در مازندران نظیر امامزاده صالح ساری، امامزاده عبدالله آمل، امامزاده قاسم آمل و ... قابل مقایسه است.

تزئینات خارجی و داخلی بنا

قسمت اصلی بنا بر روی پایه سنگی واقع گردید - مصالح آن تماماً با آجر و ملاط گچ است. بدنه بنا اصلی به وسیله آجرکاری بسیار زیبا و منحصر به فرد تزئین شده است. گیلوئی مرکب در زیر گنبد شامل

ملک کیومرث بن بیستون ساخته شد و طبق وصیتش او نیز در این بنا دفن گردید. البته به جهت تقدس و جایگاه سادات او وصیت کرد در حد وسط آن دو بزرگوار و با اختلاف سطح پایین‌تر از آن دفن گردد.

ویژگی‌های فنی بنا، مصالح و فضای معماری

بنای آرامگاهی برج مقبره (امامزادگان طاهر و مطهر ملک کیومرث بن بیستون) با مصالح ساختمانی به ترتیب زیر ساخته شده است:

پایه چهارضلعی بنا که در حین مرمت و زهکشی اطراف بنا و همچنین آزادسازی آوار اضلاع جنوبی - غربی و شمالی بنا مشخص شد از سنگ‌های لاشه‌ای و ملاط گل و آهک به صورت بسیار ابتدائی ساخته شده که در مقایسه با پی سنگی بنای آرامگاهی سید محمد کیا سلطان روستای صالحان از استحکام پایداری کمتری برخوردار است.

بدنه و گنبد بنای اصلی از آجر و ملاط گچ و آهک احداث گردیده است.

بدنه و گنبد کلمبه ای شکل مسجد الحاقی از آجر و ملاط گچ ساخته شده است.

کفش کن که با آجر و پوشش مسطح چوبی احداث گردید.

بنای الحاقی با ستون‌های چوبی در ضلع شمالی کفش کن با مصالح آجر و پوشش مسطح چوبی ساخته شد.

بنای سقانفار در بخش شرقی بنا و به فاصله تقریباً ۲۰ متری از آن واقع است.

ورودی اصلی بنا آرامگاهی امامزاده طاهر و مطهر (ملک کیومرث بن بیستون) در بخش شرقی و در داخل مسجد قرار دارد- برای ورود به بخش داخلی بنا، ابتدا باید از ورودی کفش کن عبور کرد و پس از عبور از آن به مسجد رسیده و از آنجا به ورودی اصلی که در جهت شرق بنا واقع شده است می‌رسیم. در ورودی بنای اصلی چوبی و دارای قاب والت دو لنگه‌ای است، بخش فوقانی در ورودی نورگیر چوبی مشبک قاب مربع شکل با قوس جناغی بخشی از نور داخل صحن را تأمین می‌نماید. به نظر می‌رسد با توجه به اهمیت بنا از نظر هنر معماری و تزئینات منحصر به فرد در تمامی سطوح آن، بنای مذکور دارای درب بسیار زیباتر و احتمالاً دارای کتیبه نظیر ضریح و صندوق بوده که متأسفانه همانند اکثر بناهای منطقه کجور، در دهه‌های اخیر مورد چپاول و غارت، قاچاقچیان آثار فرهنگی قرار گرفته است.

بخش داخلی بنا چهارضلعی است- کف بنا در گذشته به وسیله سنگ‌های قلوه‌ای که به وسیله کاهگل اندود شده، پوشانده بود- در حال حاضر به هنگام مرمت توسط اداره کل میراث فرهنگی کف بنا به وسیله آجر فرش شده است.

در هر یک از اضلاع چهارگانه داخلی بنا در بخش تحتانی دو طاق‌نما با قوس جناغی و دو عدد طاق‌نما به ابعاد کوچک‌تر اما به همان سبک در بخش فوقانی وجود دارد. لازم به ذکر است داخل طاق‌نمای بخش فوقانی با نقش‌های سمبلیک درخت سرو و خورشید در یک ضلع به صورت قرینه و در یک ضلع دیگر

گیلوئی مقرنس یک ردیف است که بر فراز آن یک سلسله قوس‌های هلالی کوچک قرار دارد (تصویر ۶).

در قسمت بالای این ردیف کیلوئی یک ردیف نوار تزئینی دندان‌اره‌ای یا اصطلاحاً دندان‌موشی دیده می‌شود. هر یک از اضلاع بنا دارای طاق‌نما و شیارهای تزئینی عمودی در چهار کنج بنا است. در داخل طاق‌نمای ضلع جنوبی و شمالی پنجره جنوبی مشبک، نور کافی بنا را تأمین می‌نماید، که متأسفانه تا قبل از مرمت و آزادسازی اطراف بنا، بخشی از دو نورگیر مورد اشاره تقریباً زیرخاک مدفون گردیده بود (تصویر ۷).

دور ردیف کتیبه با مضامین و عنوان سازنده بنا، و همچنین آیاتی از قرآن در حدفاصل بین طاق‌نما و مقرنس در تمامی اضلاع چهارگانه بنا وجود دارد که از حیث نیز بنای فوق دارای ارزش و اهمیت ویژه نسبت به سایر بناهای آرامگاهی استان مازندران است.

بخش داخلی گنبد

گنبد داخلی بر روی پایه‌های چهارضلعی و بر روی چهار فیلیپوش واقع شده است. محور مرکزی گنبد، نقوش زیبای شمشه‌ای، گل و بوته بارنگ بندی متنوع تزئین شده است- بخش‌های دیگر گنبد با اندود و گچ پوشانده شده است.

بخش داخلی بنا

به‌وسیله دو درخت سرو در کنار هم تزئین شده است.

تزئینات

از ویژگی‌های تزئینی بنا، تأکید بر عناصر معماری به‌عنوان عنصر تزئینی است. بدین ترتیب که مقرنس‌های طاق‌نماهای فیل پوش‌ها، شیوه آجرچینی به‌گونه‌ای استادانه نقش اصلی ترکیب را با ترتیبی هماهنگ، متقارن و ساده در بنا به وجود آورده است. وسیله عمده تزئین سطوح خارجی آرامگاه با آجرکاری صورت گرفته است. معمار سعی نموده است به بهترین شکل با آجرچینی و بندهای عمودی و ملاط گچ به نمای خارجی جلوه‌ای زیبایی بدهد. این شیوه در تزئین طاق‌نماها مشخص و نمود بیشتری دارد. گیلوئی یک نوار تزئین دندان‌موشی دیده می‌شود. در نمای بیرونی بنا در هر یک از اضلاع یک طاق‌نما با قوس جناغی، نغول‌های ۲ افقی مستطیل و شیارهای عمودی وجود دارد. این عناصر معماری علاوه بر اینکه دیوارها را از سادگی درآورده بلکه به‌نوعی خاص بنا را آراسته و تزئین نموده است. در نمای داخلی بنا در زیر گنبد با گچ در یک ردیف به‌صورت مدور مقرنس‌های سینه کفتری (طاق‌نمای کوچک) و در بخش فوقانی آن حدفاصل دو تزئین سینه کفتری (طاق‌نمای کوچک) یک ردیف

فرورفتگی کوچک هلالی ایجاد کرده‌اند این تزئین مدور بویسه خطوطی به یک ستاره هشت پر تبدیل شده که احتمالاً از اضلاع هشت‌گانه گنبد الهام گرفته است و همه خطوط در محور مرکزی به یک شمشه ختم می‌گردند (تصویر ۸).

از دیگر عناصر تزئینی در نقاشی مذکور می‌توان به تزئینات زیر اشاره کرد:

گلبرگ‌های تزئینی داخل مقرنس‌های سینه کفتری؛ نیم‌دایره با سر پیکان در دو ردیف تودرتو با قلم‌گیری سبز و سیاه‌رنگ؛

خطوط اسلیمی داخل دوایر که حد وسط خطوط هشت‌گانه تزئین گردید؛

نکته قابل توجه در این تزئینات استفاده از رنگ است. قسمت‌های گودرفته را بارنگ، رنگ‌آمیزی کرده‌اند تا نقش تا بهتر و زیباتر جلوه کند. رنگ‌های بکار رفته در نقاشی زیر گنبد شامل قهوه‌ای کم‌رنگ، قهوه‌ای تیره، سبز و آبی است.

کتیبه‌ها

در اضلاع خارجی بنای آرامگاهی طاهر و مطهر (ملک کیومرث بن بیستون) در بخش فوقانی طاق‌نماها زیر ردیف گیلوئی دو ردیف نغول باریک مستطیل شکل به عرض ۳۰ سانتی‌متری به‌صورت افقی کتیبه‌هایی قرار گرفته است. این کتیبه تا بیشتر

۲ نغول: کلمه نغول به ندرت در معماری به کار رفته است. به فرورفتگی مصنوعی سطح دیوار اطلاق می‌شود و در این صورت ظاهراً با طاق نما تفاوتی ندارد و می‌تواند شامل جای پنجره یا قاب مشبک نیز باشد، ولی

برای تسهیل مطالعه می‌توان به نقش طاقی که بدون فرورفتگی و بالای کمانی در سطح دیوار القاء گردد طاق نما نیز اطلاق کرد

زمین لرزه برای آثار معماری تهدیدی بزرگ است و معماران می‌دانستند که شالوده‌های نیرومند و عمیق بر ضد آسیب‌های زمین لرزه و وسیله اطمینان بخش است به دیوارها ابعاد ضخیم‌تری داده می‌شده تا در صورت تکان و لرزش بتوانند بار گنبدها را تحمل کنند.

بنا آرامگاهی درویش امیر از دو قسمت تشکیل شده است.

پایه بنا: بنا اصلی دارای پایه سنگی هشت ضلعی است.

قسمت اصلی بنا؛

نقشه بنا: نقشه بنا همانند اکثر بناها آرامگاهی کجور از داخل و خارج هشت ضلعی است. ورودی بنا در ضلع شمال غربی قرار دارد.

نمای خارجی بنا

همان طوری که قبلاً اشاره شد قسمت اصلی بر روی پایه سنگی قرار دارد. مصالح آن از آجر و ملاط و گچ است. وجود عناصر تزئینی نظیر طاق‌نماها و مقرنس‌های سینه کفتری و یک ردیف تزئین موسوم به دندان موشی در پاکار گنبد و همچنین طاق‌نماها و مقرنس‌های سینه کفتری نیز از دیگر تزئینات به شمار می‌آید.

گنبد

متأسفانه گنبد بنا در حال حاضر تخریب گردیده ولی با توجه به پلان بنا به نظر می‌رسد بنای فوق دارای

شامل آیات قرآنی و نام سازنده بنا می‌گردد. کتیبه‌های مذکور از اهمیت بسزایی برخوردارند چراکه تاریخ بنا بر روی آن وجود دارد و از این حیث در تاریخ‌گذاری این بنا و سایر بناهای هم‌عصر آن در مازندران مورد استفاده قرار می‌گیرد. هم‌چنین در کتیبه‌های صندوق منبت‌کاری شده نام سازنده صندوق و تاریخ ساخت آن قید گردید (تصویر ۹).

بنای آرامگاهی درویش امیر

بنای آرامگاهی درویش امیر در اراضی ناسنگ روستای لاشک و در ۱۲ کیلومتری جنوب غربی کجور قرار گرفته است (تصویر ۱۰) (وزارتخانه میراث فرهنگی و گردشگری کشور، ۱۳۹۹).

مصالح

مصالح بنا با توجه به بقایای معماری به شرح زیر است.

همانند همه بناهای آرامگاهی کجور دارای پایه سنگی هشت ضلعی است.

بدنه و گنبد بنا تماماً از آجر و ملاط و گچ با ابعاد $20 \times 20 \times 40$ بوده که آجرهای دپو شده در داخل و خارج بنا تأییدی بر این نظریه است.

کاربرد چوب به‌عنوان مصالح ساختمانی بسیار محدود بود. در ساخت گنبدها از استعمال تیرها و تیرک‌ها به‌عنوان عناصر استحکام‌بخشی و برپادارنده ذکری به میان آمده است.

دندان موش در بخش داخلی و خارجی پاکار گنبد و همچنین فرورفتگی‌های بسیار کوچک با قوس هلالی در بالای طاق نمای داخل بنا بر زیبایی بیشتر بنا افزوده است.

به نظر می‌رسد در اضلاع بیرونی بنا نغول مستطیل شکل حدفاصل بین قوس طاق‌نما و تزئینات سینه کفتری دارای کتیبه بوده که در حال حاضر هیچ‌گونه کتیبه‌ای در بنا وجود ندارد. نکته قابل توجه استفاده از چوب (احتمالاً بلوط) در فواصل معین جهت کلاف کشی در بنا است که هم‌اکنون نیز آثار چوبی کاملاً در داخل دیوار قابل مشاهده است.

کتیبه‌ها

بر طبق گزارشات مرحوم منوچهر ستوده بر روی گچ کاری‌های بخش داخلی بنا یادگاری‌هایی با عناوین و اسامی مختلف نگاشته شده بود. متأسفانه در حال حاضر هیچ یادگاری و نوشته‌ای در بنا وجود ندارد. قدیمی‌ترین یادگاری که در این بنا خوانده شد دارای تاریخ ۸۶۴ هجری. قمری بوده و قطعاً تاریخ ساخت بنا مقدم بر تاریخ ذکر شده است. برخی از یادگاری تا به ترتیب تاریخ به صورت ذیل است:

تاریخ یادگاری شخصی نامعلوم بر دیوار مقبره به تاریخ ذی‌العقد ۸۶۰ هجری. قمری؛

گنبد دو پوش و رک همانند بناهای آرامگاهی منطقه بوده است. یکی از دلایل تخریب زود هنگام این بنا، دوری از مراکز آبادی و روستا و همچنین حفاری‌های غیرمجاز متوالی در آن بوده است.

قسمت داخلی بنا

این بنا برخلاف بناهای معرفی شده هیچ‌گونه الحاقاتی ندارد و تنها یک بنا اصلی بوده با قوس هلالی وجود دارد و اختلاف آن با طاق‌نماهای بیرونی قرار گرفتن آن در یک قاب مستطیل شکل به صورت عمودی احتمالاً از کف اصلی بنا و فرورفتگی‌های کوچک هلالی در بالای قوس و یک ردیف تزئین دندان‌موشی در قسمت فوقانی است. همچنین در بعضی از بخش‌های داخلی بنا آثار چندلایه اندود گچ دیده می‌شود.

تزئینات

اگرچه بنای آرامگاهی درویش امیر به دلایل گوناگون تخریب گردید و اکنون قسمتی از بنا باقی مانده، اما این موضوع موجب کاهش اهمیت و ارزش تاریخی بنا نمی‌گردد. بنای درویش امیر دارای مشخصات و شاخص‌های بسیار نادر معماری در این دوره است که آن را از دیگر بناهای منطقه کجور متمایز می‌کند، وجود طاق‌نماهایی با قوس هلالی در خارج و داخل بنا، مقرنس‌های سینه کفتری ۳ و تزئین یک ردیف

۳ سینه کفتری: سینه کفتری نوعی مقرنس "به شمار می‌رود. مقرنس سینه کفتری مانند سینه کفتر برجسته و برآمده است.

تاریخ یادگاری شاعری به نام درویش مقبولی بر دیوار مقبره تاریخ ۸۸۶ هجری. قمری؛

تاریخ یادگاری شیخ حسین بن شیخ عزالدین درباباری معروف به لاریجانی به تاریخ ۹۵۰ هجری قمری؛

تاریخ یادگاری سید ملک جان با تاریخ جمادی الاولی ۱۰۱۷ هجری قمری؛

تاریخ یادگاری محمد خیاط بر دیواره‌ی ۱۰۱۸ هجری قمری.

بنای آرامگاهی امامزاده جعفر لیگوش

بنای آرامگاهی امامزاده جعفر لیگوش در دو کیلومتری روستای کجور قرار دارد.

مصالح

در ساخت بنای آرامگاهی امامزاده جعفر مصالح زیر بکار رفته است:

پایه هشت ضلعی از سنگ و احتمالاً از ملاط ساروج ساخته شد؛

بدنه و گنبد بنا تماماً از آجر با ملاط گچ احداث گردید؛

بنای مسجد و کفش کن از آجر با پوشش مسطح چوبی ساخته شده است؛

از چوب جهت پوشش سقف و ستون‌های ورودی و همچنین تزئینات سرشیر که فواصل ستون‌ها، با نرده چوبی پوشانده شده است.

بنای آرامگاهی امامزاده جعفر از قسمت‌های زیر تشکیل شده است:

پایه آرامگاه؛

قسمت اصلی آرامگاه؛

مسجد، کفش کن؛

آرامگاه دارای پایه سنگی هشت ضلعی است - این پایه سنگی از سنگ و احتمالاً از ملاط ساروج ساخته شده و گمانه آزمایشی در مجاورت آن، عمق و نوع ملاط را دقیقاً مشخص می‌نماید.

نقشه بنا همانند بناهای آرامگاهی سید محمد کیا سلطان (امامزاده دبیر صالحانی) و امامزادگان طاهر و مطهر (ملک کیومرث بن بیستون) هشت ضلعی بوده که در ضلع شرق آن دو بنای الحاقی مسجد و کفش کن واقع است. ورودی اصلی بنا در ضلع شرق در بنای کفش کن قرار دارد.

نقشه بنای مورد بحث با اکثر بناهای آرامگاهی شرق مازندران نظیر امامزاده قاسم بابل، امامزاده محمد بابل، امامزاده سید علی کیا سلطان نوشهر... قابل مقایسه است.

نمای خارجی بنا

هر یک از اضلاع خارجی بنا به وسیله یک شیار عمودی که رأس آن قوسی شکل است، تزئین گردید. ضمناً این اضلاع دارای قاب مستطیل شکل که درون آن طاق هلالی شکل دارد، جلوه خاصی به بنا داده است. این بنا برخلاف بناهای آرامگاهی مورد پژوهش کجور فاقد هرگونه تزئینات مقرنس سینه کفتری و طاق‌نماهای کوچک در قسمت پاکار

گنبد بوده و در حقیقت گنبد بلافاصله بر روی بدنه ایجاد شد.

روی بدنه اصلی بنا در دو جبهه شمالی و جنوبی دو نورگیر فلزی در قاب مستطیل شکل با قوس هلالی وجود دارد. در داخل بعضی از طاق‌نماها اضلاع خارجی سوراخ‌هایی که محل نصب داربست در زمان ساخت بنا بوده قابل‌رؤیت است.

تزئینات

اگرچه بنای آرامگاهی امامزاده جعفر برخلاف اکثر بناهای هم‌دوره خود در منطقه کجور و شرق مازندران در خارج بنا در بخش پاکار گنبد فاقد تزئینات آجرکاری نظیر مقرنس‌های سینه کفتری و قوس‌های هلالی کوچک است، اما در داخل بنا اصلی و زیر گنبد آن به صورت دایره با گلبرگ‌های تزئینی و درخت سرو تزئین شده است. در اطراف این دایره در دو طرف نقش شیر خورشید به صورت قرینه و در طرف دیگر نقش شیر و درحالی‌که اژدها، گرده شیر را به دندان گرفته و شیر قسمتی از بدن اژدها در دهان دارد، بر زیبایی هر چه بیشتر داخل بنا افزوده است.

رنگ نقوش در رنگ‌بندی آبی، زرد، سبز، ارغوانی، سیاه و قهوه‌ای است. یک ردیف نوار گچ‌بری به عرض ۵۵ سانتی‌متر با نقوش اسلیمی و گل‌بوته بخش زیرین گنبد را تزئین نموده است. نقاشی‌های زیر گنبد بنای آرامگاهی امامزاده جعفر قابل‌مقایسه با بقعه شاه بالو زاهد (نور) امامزاده محمود (نور) است.

بررسی و تحلیل

یکی از بناهای آیینی و متبرکه در دوران اسلامی ایران آرامگاه افراد دارای کرامات الهی است که به دلیل قداست بعد از مساجد از اهمیت ویژه‌ای نزد مردم برخوردار اند. حال آنکه در حاشیه جنوبی دریای خزر به دلایل تاریخی، جغرافیایی و فرهنگی تعداد این بناها بیشتر از سایر نقاط ایران است. مروری گذرا بر معماری بسیاری از شهرها و روستاهای تاریخی ایران نشان می‌دهد که یکی از عوامل موثر در شکل‌گیری معماری این مناطق انطباق ساختمانی و تک‌بناها با ویژگی‌های اقلیمی و زیست محیطی بستر آن‌ها بوده است (طاهباز، ۱۳۹۰: ص ۷) - اقلیم و نوع مصالح با هم رابطه تنگاتنگی دارند (معماریان، ۱۳۸۴: ۱۵). همچنین، پیوند فرهنگ با محیط اطراف آن بخشی جدایی‌ناپذیر از ارزش‌های فرهنگی آن است (Kenney, 1994: 11). مروری گذرا بر معماری بسیاری از شهرها و روستاهای تاریخی ایران نشان می‌دهد که یکی از عوامل موثر در شکل‌گیری معماری این مناطق انطباق بناها با ویژگی‌های اقلیمی و زیست محیطی این مناطق بوده است (طاهباز، ۱۳۹۰: ص ۷).

برج مقبره‌ها را میتوان با توجه به نقش آنها، به سه گروه مختلف قسمت بندی کرد: مقبره‌هایی با نقش دایره‌ای شکل، مقبره‌هایی با نقشه چهارگوش، و مقبره‌هایی با نقشه چند ضلعی (گودرزی و شفیع‌امری، ۱۳۹۹: ص ۵). مقابر و بقاع متبرکه در مازندران

بوده اند؛ اول، موقعیت جغرافیایی و شرایط اقلیمی، دوم، سبک ها و سلیقه های بومی و محلی و سوم، نقش حکومت ها و خاندان های محلی مازندران.

تشابهات این برج های آرامگاهی بیشتر در حجم کلی یعنی احجام مکعب و هرم ظهور کند و در پلان نیز فقط گاهی از شکل مربع به چند ضلعی یا دایره تغییر نموده است. تزئینات شیوه خاصی را معرفی می کنند ولی تناسبات و مقیاس ها در آن با هم فرق دارند. خودها، گاه بلندتر و گاه کوتاه تر از یکدیگرند و درگاه ها نسبت به همدیگر، اضافه یا کمتر و یا باریک و پهن تر شده اند.

یکی از ویژگیهای خاص هر بقعه تزئینات آن است. تزئینات جزء لاینفک و بخش عمده ای از معماری اسلامی را شکل می دهند و نقش وسیع و ارزشمندی در اهداف معماری اسلامی و حتی در شکل گیری و دوام و بقای آن دارند (مکی نژاد، ۱۳۸۷: ص ۹۷).

تزئینات موجود در برج-مقبره های ایران و به ویژه در منطقه مازندران اغلب به آجرکاری در سطوح مختلف بنا با تأکید بر محل اتصال بشن به گنبد در بدنه خارجی محدود می شود. از ویژگی های تزئینات این بناها می توان به رابطه موجود میان شکل و فرم بنا اشاره کرد. به طوری که تزئینات آجرکاری نمای بنا چنان با شکل کلی آن در ارتباط است که

نماد مذهبی تبلور احساس دینی، زیبایی، ظرافت، فنون ابتکارات معماری به شمار می آیند. این بناها غالباً متعلق به سال های ۳۱۱ تا ۹۱۱ هجری قمری هستند (ستوده، ۱۳۷۴: ص ۱۱).

خصوصیات کلی این مقبره ها که در قرون میانه اسلامی نهادینه شده بودند، ویژگی های محلی خاصی نیز پیدا کردند. یکی از وجوه تمایز مقابر برجی شکل مازندران و بخصوص منطقه کجور با مقابر برجی شکل در سایر نقاط کشور آن است که هیچ یک از مقابر این منطقه دارای سردابه تدفینی نیستند که دلیل مهم این امر بالا بودن رطوبت در این منطقه است. گنبد این مقابر از نوع دو پوش بوده که با شرایط اقلیمی مازندران و بارش فراوان در ارتباط بوده است. گنبد داخلی فضای مناسبی برای ترین داخل مقبره فراهم می کرد از سوی دیگر گنبد خارجی که در بعضی بناها هرمی و در برخی دیگر ترکه ای ساخته می شده، رفعت و هیبت مقبره را متجلی می نموده است. برای ایجاد پوشه ی داخلی از روش مرسوم گوشوار زدن استفاده می کردند. ساقه بناهای آرامگاهی مازندران در هر ضلع دارای طاق نمایی با طاق جناغی است. در بالای طاق نماها معمولاً کتیبه هایی در یک یا دو ردیف جانمایی می شده است. مقابر برجی شکل مازندران به رغم دارا بودن ویژگی های مشابه، دارای تفاوت هایی از نظر ابعاد، ارتفاع، مواد و مصالح، تزئینات وابسته به معماری، نوع نقشه و ساخت گنبد هستند. در بروز این ویژگی ها دست کم سه عامل عمده، تأثیرگذار

به نوعی وحدت واقعی میان ساختمایه ۴ و طرح بنا انجامیده است. در منطقه مازندران در بناهایی همچون برج های گنبد قابوس، لاجیم و رسکت، معماران با کمک جنبه های تزئینی آجرکاری توانسته‌اند تا به و اهمیت بخشیدن بر نقشه اصلی بنا ورزند (کیانی، ۱۳۸۴: ص ۶۶).

طبق بررسی های وضع موجود تزئینات داخلی بقاع متبرکه، از لحاظ کمی نوسان دارد در برخی از آنها تزئینات پرکاری دیده می شود و در برخی دیگر، تزئینات بسیار ساده است و حتی احتمال دارد طی تعمیرات اهالی از بین رفته باشد. گچ یکی از قدیمی ترین مصالحی که برای تزئینات بوده است، گچ از مصالح ارزان قیمت و در دسترس است که برای آراستن سطوح داخلی بناها، نوشتن کتیبه‌ها، تزئین محراب‌ها، زیر گنبدها و ایوان‌ها به کار می‌رفت (همان: ۲۵).

نتیجه گیری

بررسی و مطالعه‌ی چگونگی معماری هر منطقه با توجه به پیشرفت معماری دارای اهمیت و ضرورت است. منطقه کجور به لحاظ دارا بودن موقعیت خاص جغرافیایی نظیر اراضی قابل کشت، آب فراوان، هوای خوب، همواره در طول ادوار گذشته به‌عنوان یکی از سکونتگاه‌های انسانی در حوزه جغرافیای البرز مرکزی موردتوجه بشر بوده است. در

دوره اسلامی به دلیل پیشینه حضور مؤثر فرهنگ‌های مختلف در تمامی دوره‌ها و ارتباط تنگاتنگ آن با فرهنگ‌های هم‌جوار منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای و تأثیر این فرهنگ‌ها، موجب شد، کجور در صدر اسلام موردتوجه حاکمان سیاسی آن زمان واقع شود. چیدمان عناصر موردنظر کنار همدیگر می‌تواند به بررسی، نگرش، نوع و چگونگی ارتباطات قومی و منطقه‌ای کمک شایانی نماید. با ظهور دین مبین اسلام پذیرش آن توسط ایرانیان، رفته رفته الگوهای در زمینه های مختلف تدوین شد که ویژگی های ایرانی-اسلامی را به طور توأمان دارا بوده است. بخش عمده ای از مقابر دوران اسلامی را آرامگاه های برجی تشکیل می‌دهد. مقابر برجی با اشکال متنوعی از قبیل مدور و چندوجهی، دارای ویژگی های مشترکی چون گنبد بلند خارجی و تأکید بر بلندای ساختمان نسبت به عرض آن است. رواج بقاع نیمه بسته با دیوار مشبک چوبی و بقاع نیمه باز به دلیل باورهای مذهبی و اقلیم در غرب مازندران دارد. با توجه به مطالعات انجام شده در این پژوهش فرضیه مطروحه مورد تایید است و در تکمیل فرضیات میتوان چنین بیان نمود که: رواج آرامگاه های برجی در کجور به دلیل عرف و باورهای مردم همچنین شرایط با دیگر نقاط استان شباهت دارد و تفاوت‌هایی با سایر نقاط کشور وجود دارد، معماری آرامگاه‌ای دوره اسلامی در این منطقه تحت تأثیر

۴ واژه ای کلی در معماری است که به منظور بیان قابلیت جنسی- وزنی و قابلیت‌های فنی بنا کاربرد دارد.

بالایی بقعه ها همراه با نورگیرها فضای، معنوی بقاع متبرکه را تضمین کرده است. و در نهایت تزئینات صنایع دستی چون نجاری را داشته است.

منابع

افشار، ایرج (۱۳۸۱). دریای مازندران (پژوهش در جغرافیای طبیعی، نام و پیشینه). تهران: وزارت امور خارجه.

اعتماد السلطنه (۱۳۷۳): التدرین فی احوال جبال شروین، تصحیح مصطفی احمدزاده، تهران: انتشارات فکر روز.

پیرنیا، محمد کریم. (۱۳۸۳). «آشنایی با معماری اسلامی ایران»، تهران، دانشگاه علم و صنعت.

پیرنیا و بزرگمهری (۱۳۷۱). مجله اثر ۲۰ و ۲۴، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.

ستوده، منوچهر (۱۳۷۴). از آستارا تا استراباد (آثار و بناهای مازندران غربی). تهران: انتشارات معاونت فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد و انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، جلد سوم، چاپ دوم.

سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور (۱۳۸۶). معاونت حفظ و احیاء، گروه تعیین حریم سازمان، فهرست بناهای ثبت شده استان مازندران.

صالحی امیری، سید رضا (۱۳۹۵) مفاهیم و نظریه های فرهنگی. تهران: ققنوس.

طاہباز، منصوره (۱۳۹۰) اصول طراحی معماری همساز با اقلیم در ایران با رویکرد به معماری مسجد. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

عوامل محیطی مثل اقلیم و موقعیت جغرافیایی و عوامل فرهنگی بوده است. ساخت مقابر در این منطقه از سده های میانه اسلامی، به ویژه قرن هشتم تا دهم هجری، احداث آرامگاه ها از نوع مقابر برجی شکل گسترش و تنوع چشمگیری یافت. ویژگی های عمومی این مقابر در کجور از منظر پلان، ساختار و تزئین تحت تأثیر سه عامل موقعیت جغرافیایی، شرایط اقلیمی، سبک ها سلیقه های بومی و محلی، حکومت ها و خاندان های محلی بوده است. طبق بررسی های اجمالی انجام شده روی بقاع متبرکه منطقه مازندران نتایج زیر به دست آمده:

تزئینات وابسته به معماری به صورتهای متنوع کاشی کاری، آجرکاری، گچ بری و .. در بقاع متبرکه کجور به کار رفته است. شاخصترین تزئینات وابسته به معماری بقاع متبرکه، تلفیق تزئینات آجرکاری و کاشی کاری در نمای خارجی است که از لحاظ شکل و مضمون متنوع و تکراری است. غالب مضامین به کار رفته در تزئینات وابسته به معماری، بقاع متبرکه، نقوش اسلیمی، گیاهی، هندسی و ... است. که غالباً در فضاهای داخلی به صورت رنگی به کار رفته اند. تزئینات کتیبه های حاوی احادیث و روایات اسلامی و سعی در برقراری آرامش و ایجاد فضایی معنوی در بقاع متبرکه مازندان داشته است. در غالب فضای داخلی بقاع متبرکه گچ کاری ساده در بدنه ها حس آرامش ایجاد می کند استفاده از کتیبه های حاوی احادیث و روایات اسلامی و حتی طرح های منقوش در قسمت

کیانی، محمد یوسف (۱۳۸۴). تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی، تهران: سمت، چاپ هفتم. گرابار، الگ (۱۳۷۵). اولین بناهای یادبودی اسلامی، ترجمه کلود کریاسی، فصلنامه علمی، فنی و هنری اثر، سازمان میراث فرهنگی کشور. تهران.

گودرزی، یوسف، شفیعی امرئی، سید محمد (۱۳۹۹). فرم شناسی معماری برج مقبره اه در استان مازندران دوران حکومت صفویه تا قاجار. چهارمین مجمع توسعه فناوری و کنفرانس بین المللی یافته های نوین عمران معماری و صنعت ساختمان.

معماریان، غلام حسین (۱۳۸۴). سیری در مبانی نظری معماری. تهران: سروش دانش.

معماریان، غلام حسین و پیرزاد، احمد (۱۳۹۱). نگاهی به معماری بومی سقانفارها. فصلنامه علمی پژوهشی صفا، ۷، تهران.

ولی پور، جعفر (۱۳۸۷). شهر کهن چالوس. نوشهر: نشر افست رضا.

۶. مکی نژاد، مهدی (۱۳۸۷). تاریخ هنر در دوره اسلامی تزیینات معماری، تهران: سمت.

Kenney, Stechen F. 1994 CULTURAL INFLUENCES ON ARCHITECTURE.

[https://ttuir.tdl.org/ttu-](https://ttuir.tdl.org/ttu-ir.bitstream/handle/2346/(99/1/1920271/31295007968471.pdf)

[ir.bitstream/handle/2346/\(99/1/1920271/31295007968471.pdf](https://ttuir.tdl.org/ttu-ir.bitstream/handle/2346/(99/1/1920271/31295007968471.pdf) •

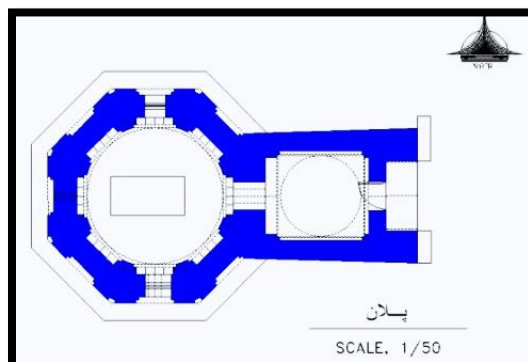
دریای خزر

نقشه ۱: موقعیت جغرافیای شهرستان کجور (ولی پور، ۱۳۸۷).

تصویر ۱. برج مقبره‌ی سید علی کیا سلطان (نگارندگان ۱۳۹۹)

پلان ۱: پلان و برش نمای برج مقبره‌ی سید علی کیا سلطان (نگارندگان، ۱۳۹۹).

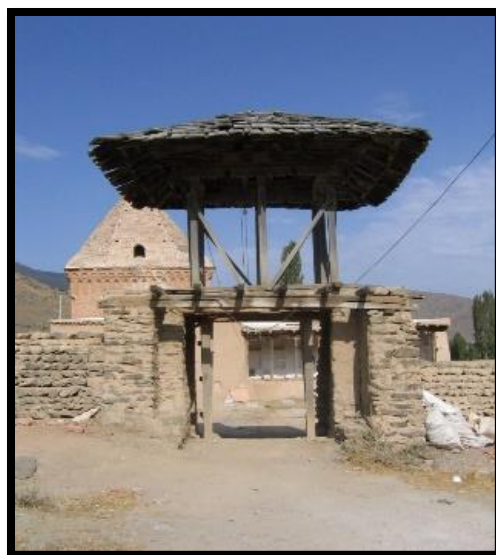
تصویر ۲. نمای برج مقبره‌ی سید علی کیا سلطان (نگارنده، ۱۳۹۹).

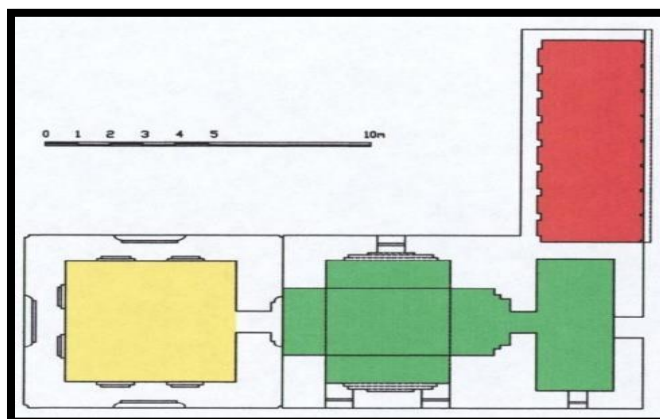
تصویر ۳. نمای داخلی گنبد برج مقبره‌ی سید علی کیا سلطان (نگارنده، ۱۳۹۹).

تصویر ۴. تزئینات آهک‌بری و آجرکاری برج مقبره‌ی سید علی کیا سلطان (نگارنده، ۱۳۹۹).

تصویر ۵. برج مقبره‌ی طاهر و مطهر در روستای هزار خال کجور (نگارنده، ۱۳۹۹).

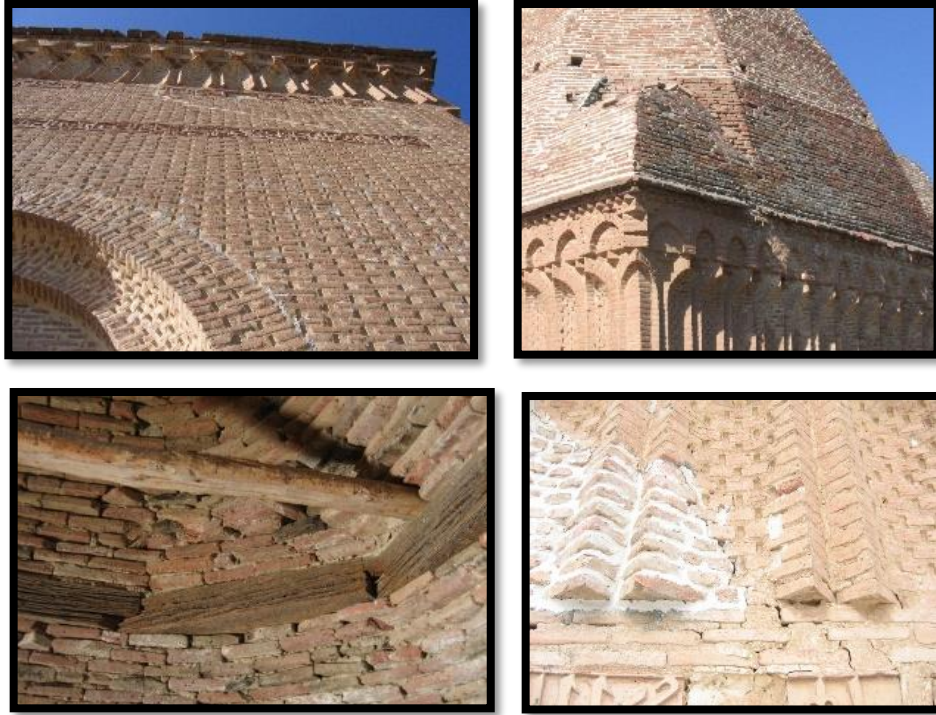
پلان ۲. برج مقبره‌ی طاهر و مطهر در روستای هزار خال کجور (نگارنده، ۱۳۹۹).

تصویر ۶. تزئینات خارجی و داخلی بنا برج مقبره‌ی طاهر و مطهر (نگارنده، ۱۳۹۹).

تصویر ۷. تزئینات خارجی و داخلی بنا برج مقبره‌ی طاهر و مطهر (نگارنده، ۱۳۹۹).

تصویر ۸. تزئینات خارجی بنا برج مقبره‌ی طاهر و مطهر (نگارنده، ۱۳۹۹).

تصویر ۹. کتیبه بنای آرامگاهی طاهر و مطهر (ملک کیومرث بن بیستون) (نگارنده، ۱۳۹۹).

تصویر ۱۰. بنای آرامگاهی درویش امیر (نگارنده، ۱۳۹۹).

تصویر ۱۱. بنای آرامگاهی

امامزاده جعفر لیگوش

(نگارنده، ۱۳۹۹)